

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Lammert de Hoop & Arno Bornebroek
De rode dominee. A.S. Talma

Boom | 2010 | 331 pp. | € 24,50 | ISBN 9789461051103

Talma verdient beter

door *Peter Dillingh*

De auteur is beleidsmedewerker Binnenlandse Zaken bij de CDA-Tweede Kamerfractie. Hij publiceert regelmatig over (lokale) kerkgeschiedenis en is eindredacteur van het *Historisch Tijdschrift GKN*.

*Hier rust het stoflijk deel van hem,
die met z'n geest en stof en stem
zoo vurig God en volk gezocht heeft,
dat stem en stof te vroeg bezweek,
maar d'eed'le geest onsterflijk bleek
in 't volkshart, dat hij zich gekocht heeft.*

Dit 'Grafchrift op Talma' publiceerde de dichter Seerp Anema in 1926. Talma was in 1916 op 52-jarige leeftijd overleden na een loopbaan als predikant, Kamerlid, minister en ten slotte weer predikant. Als predikant werd hij geconfronteerd met de erbarmelijke levensomstandigheden van arbeiders. Dat zette hem aan tot studie van de sociale kwestie. Hij sloot zich aan bij het protestants-christelijk werkliedenverbond Patri-

monium. Na het Christelijk Sociaal Congres van 1891 sloot hij zich aan bij de Anti-Revolutionaire Partij. Talma nam afstand van het theologisch denken over de verhouding tussen patroon en arbeider in termen van gezag en gehoorzaamheid, en baande zo de weg voor de protestants-christelijke vakbeweging. Als Kamerlid, maar vooral als minister in het kabinet-Heemskerk (1908-1913) zette hij zich in voor sociale wetgeving. Talma's Invaliditeits- en Ouderdomswet (1913) was de voorloper van de AOW. 70-plussers kregen voor het eerst een uitkering van de overheid. Ook de Radenwet (Raden van Arbeid) en de Ziektewet heeft Talma in het *Staatsblad* gebracht. De inwerkingtreding heeft hij niet meer beleefd.

Al in het jaar van Talma's dood verscheen een eerste biografie, geschreven door C. Smeenk en P. van Vliet: *Een held in volle wapenrusting. A.S. Talma en zijn arbeid* (Rotterdam: Libertas, 1916). In de jaren veertig promoveerde J.M. Vellinga aan de Vrije Universiteit op *Talma's sociale arbeid* (Hoorn: Edecea, 1941) en pater T. de Ruiter O.F.M. in Leuven op *Minister A.S. Talma. Een*

B
O
E
K
E
N

historisch-ethische studie over de corporatieve gedachte in de christelijk-sociale politiek van Nederland (Franeker, 1946). Maar het is de hoogste tijd voor een omvattende biografie over zijn leven en zijn levenswerk als predikant, als vakbondsman en als politicus.

Lammert de Hoop en Arno Bornebroek, beiden freelancehistoricus, presenteren *De rode dominee* als een 'intellectuele biografie', een integrale analyse van Talma's loopbaan in de kerk, de vakbeweging en de politiek. Dat klinkt veelbelovend!

* * *

Voor de *roots* van Talma gaan De Hoop en Bornebroek naar de noordoosthoek van Friesland. Zij geven een uitgebreide, bijna idyllische beschrijving van Engwierum in de achttiende en negentiende eeuw en van de banden van de familie Talma met de kerk en het dorp. Grootvader mr. Aritius Sybrandus Talma (1797-1882) was griffier bij het kanton-gerecht in Dokkum. In 1867 publiceerde hij een *Toespraak in de vergadering van stemge-regtigde lidmaten der Hervormde gemeente te Dockum*. Bij de invoering van het kiesrecht in de kerk hield hij een gloedvol orthodox pleidooi. In 1868 was hij ook kandidaat-Statelid voor de antirevolutionaire kiesvereniging 'Nederland en Oranje'. Dat vermelden De Hoop en Bornebroek allemaal niet. Hun

*Hebben de auteurs de bronnen
wel voldoende uitgespit?*

beschrijving van het voorvaderlijke Engwierum eindigt met de droge constatering dat 'de jonge Aritius Sybrandus' zelf buiten de provincie Friesland opgroeide. Een al dan

niet idyllische beschrijving van waar hij dan wel opgroeide, ontbreekt.

De auteurs voeren aan dat er van Talma weinig eigen publicaties en historische ego-documenten beschikbaar zijn. Dat maakt het schrijven van een biografie inderdaad niet gemakkelijk, maar hebben de auteurs de beschikbare bronnen wel voldoende uitgespit? Is daarin niet meer te vinden over het gezin waarin Syb Talma opgroeide, en over zijn vader?

De vader, ds. A.W.L. Talma (1835-1902), studeerde theologie in Utrecht, niet in Groningen – een betekenisvol verschil, zoals de auteurs zelf aangeven (p. 19). Vanaf 1878 stond hij in Dordrecht, zijn zesde gemeente. Een beschrijving van de kerkelijke strijd tussen orthodoxie en vrijzinnigheid in Dordrecht zou verhelderend zijn geweest. Syb Talma verwijst daar zelf naar, als hij in 1894 aan zijn leermeester prof. dr. J.J.P. Valetton jr. schrijft: 'Ik heb mijn vader, dien ik wel ken, eerst van rechts en toen van links door den modder zien halen, terwijl hij zijn plicht deed.' Zo'n intrigerend tussenzinnetje vraagt toch om nader onderzoek?

Hervormd Dordrecht telde bij de intrede van ds. A.W.L. Talma drie vrijzinnige predikanten (in negentiende-eeuwse termen 'modern') en drie, later vier, orthodoxe ('ethisch' en 'gereformeerd'). Toen Talma nog maar kort in Dordrecht stond, deed zich daar een kwestie voor die de geschiedenis zou ingaan als 'de Dordtse aannemingskwestie'. In veel gemeenten weigerden orthodoxe ouderlingen mee te werken aan de aanneming als lidmaat van catechisanten van moderne predikanten, die bijvoorbeeld niet geloofden in de lichamelijke opstanding van Christus. Ook in Dordrecht weigerden drie ouderlingen dienst te doen en de ove-

rige verklaarden zich solidair. Dat leidde tot een procedure bij het classicaal bestuur, het provinciaal kerkbestuur en de algemene synode, die eindigde met de schorsing van twee van de Dordtse predikanten. Ds. A.W.L. Talma wijdde een brochure aan de kwestie: *Open brief over de Dordtsche quaestie* (1880), waarin hij de zaak vooral kerkrechtelijk belichtte.

Kuyper volgde de kwestie in het kerkelijk weekblad *De Heraut* op de voet; hij stuurde aan op een confrontatie met de synode. Uiteindelijk voegden de Dordtse predikanten zich echter naar het synodaal gezag. Enkele jaren later was ds. A.W.L. Talma als scriba van het classicaal bestuur van Dordrecht nauw betrokken bij de bestrijding van de Doleantie. Dit alles speelde zich af in de jaren dat Syb Talma volwassen werd. Zou dat zijn beeld van de strijdende kerk en zijn beeld van Kuyper niet mede gevormd hebben? De auteurs beperken zich tot flauwe opmerkingen als dat het geluid van de Engelse christen-socialisten 'hem aanzienlijk meer aansprak dan de kerk-scheuringen en theologische haarkloverij tussen vrijzinnigen en orthodoxen op Nederlandse bodem' (p. 29).

De Hoop en Bornebroek hebben kennelijk weinig affiniteit met kerkgeschiedenis. De aanhangers van de ethische richting in de Nederlandse Hervormde Kerk noemen ze 'ethici' en de Nederlandse Hervormde Kerk spellen ze consequent als Nederlands Hervormde Kerk. De Doleantie omschrijven ze als een afscheiding van 'gereformeerde gemeenten'. Elders spreken ze van 'de gereformeerde gemeente in Amsterdam waar Kuyper predikant was'. Het hebben van weinig affiniteit met kerkgeschiedenis is een handicap voor biografen van een predikant, zeker als het gaat om een periode waarin ker-

kelijke en politieke strijd voortdurend door elkaar heen lopen.

Zo bijvoorbeeld in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van juni 1891. In Oud-Beijerland sprak mr. Th. Heemskerk op een antirevolutionaire partijbijeenkomst. Hij was herkiesbaar als Kamerlid voor het district Ridderkerk. Aan het eind van de vergadering vroeg de voorzitter aan ds. A.S. Talma om met gebed te sluiten. 'De heer Talma, die hierop geheel onvoorbereid was en uit vrees voor de gevolgen thans geen weigerend antwoord durfde geven, begaf zich werktuigelijk naar den kathedraal en sprak de dankzegging uit. Hiermede zou men zijn doel hebben bereikt en bij de volgelingen van den heer Talma de waan hebben doen ontstaan, als zou hij tot de anti-revolutionaire partij zijn bekeerd, ware het niet dat er nog couranten waren, die deze handelwijze onder de oogen van de volgelingen van ds. Talma brachten', aldus het gekleurd verslag in de *Nieuwe Gorinchemsche Courant*.

In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* plaatsten vijf hervormde predikanten zelfs een advertentie met een stemadvies: 'Door alle onderteekenaars wordt ernstig ontraden den doleerenden Heer Mr. Th. Heemskerk te steunen.' Met minder dan vijftig stemmen verschil werd hij door de liberale kandidaat verslagen.

* * *

De Hoop en Bornebroek wijzen terecht op het grote strategische belang van de kandidaatstelling in een districtenstelsel, waarbij allerlei factoren een rol spelen: specifieke politieke verhoudingen in een district, landelijke partijstrategie en individuele kwaliteit van tegenstanders. In verkiezingstijd bemoeide Kuyper zich dan ook rechtstreeks met de keuze van antirevolutionaire kandi-

daten in de districten. In dit verband stellen de auteurs dat pogingen van het bestuur van Patrimonium om eigen mensen op de kandidatenlijst te krijgen, jarenlang stuitten op weerstand bij Kuyper en ‘de leden van de hogere stand in de partij’. Waarom nemen de auteurs dan niet de politieke constellatie in het district Dordrecht onder de loep, waar Talma op 23 april 1894 zijn eerste politieke rede hield?

Dordrecht werd in de Kamer vertegenwoordigd door de liberaal S.M. Hugo van Gijn (1848-1937). Als tegenstander van kiesrechtuitbreiding, als antitakkiaan, ging hij de verkiezingsstrijd van 1894 in. De Dordtse antirevolutionaire kiesvereniging ‘Vreest God, eert den Koning’, die vóór kiesrechtuitbreiding was, stond voor de vraag hoe liberale takkianen zouden kunnen worden verleid om op een antirevolutionaire kandidaat te stemmen. In de aanloop naar de kandidaatstelling verschenen er advertenties in de dagbladen ten gunste van ds. A.S. Talma, die toen predikant was in Vlissingen: ‘een man bij ieder goed bekend als eerlijk, rechtschapsen, spreker van de beste soort, geheel doorkneed in de sociale toestanden’.

De kandidatuur van Talma werd gesteund door de Dordtse afdeling van Patrimonium, in die tijd een van de grootste in het land. Maar Talma bedankte, omdat hij ‘overtuigd was dat God hem geroepen had in zijne tegenwoordige betrekking van predikant en niet als lid der Tweede Kamer’. Uiteindelijk besloot de vergadering Kuyper kandidaat te stellen.

Bij de stemming op 10 april 1894 kwam Van Gijn een handvol stemmen tekort voor de absolute meerderheid. Daarom was er veertien dagen later een herstemming tussen Van Gijn en Kuyper. Aan de vooravond

van die herstemming trad Talma op als spreker voor de antirevolutionaire kiesvereniging. Kuyper prees hem in *De Heraut*: ‘Dit nu toonde karakter en moed, een betoon van moed dat benepen kerkisten hem nimmer vergeven, maar waarom het volk hem zijn liefde zal geven en een later geslacht hem zal danken.’

Bij De Hoop en Bornebroek ontbreekt deze context geheel. Zij suggereren dat Talma als toevoorder aanwezig was op een verkiezingsbijeenkomst. Bij het aanhoren van de discussie was hem ‘het bloed naar het hoofd gestegen’ en zou hij spontaan het woord gevoerd hebben. Zo was het dus niet.

.....
‘De democratie zal alleen veilig
zijn als ze zich laat beheerschen
door den Christus’
.....

Maar gedenkwaardig was het wel, want bij die gelegenheid sprak Talma de bekende woorden: ‘De democratie zal alleen veilig zijn als ze zich laat beheerschen door den Christus. Aan ons de roeping haar te toonen dat haar idealen bij Hem veilig en verzekerd zijn.’

De auteurs stellen dat ‘partijstrateeg’ Kuyper bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen gebruikmaakte van Talma’s bijzondere positie in de partij (p. 54), als vertegenwoordiger van Patrimonium. Daarbij slaan ze de verkiezingen van 1897 over. Waarom was Talma toen geen kandidaat, terwijl volgens krantenberichten zeker vijftien antirevolutionaire kiesverenigingen hem een kandidatuur aanboden?

In 1901 voerde Talma in het district Tietjerksteradeel (door de auteurs consequent

gespeld als Tietjerkstradeel) campagne tegen Pieter Jelles Troelstra. In dit verband voeren de auteurs een zekere ds. Hendrik Kuyper ten tonele, terwijl ze bedoelen: dr. Herman Huber Kuyper (1864-1945), de oudste zoon van dr. Abraham Kuyper. De auteurs vermelden niet dat Troelstra als gevolg van de pijnlijke nederlaag in Tietjerksteradeel anderhalf jaar buiten de Kamer bleef. In zijn *Gedenkschriften* schreef hij: ‘In verschillende opzichten kwam mij de nederlaag bij de verkiezingen niet ongelegen. Zij stelde mij in staat rust te nemen en bovendien had ik groote behoefte aan lektuur en theoretische concentratie, als een plant aan regen.’

* * *

Een politieke loopbaan begint met een verkiezingsoverwinning en eindigt in de regel met een verkiezingsnederlaag. De verkiezingsoverwinning van de antirevolutionairen in 1901 bracht Kuyper in het Torentje en Talma in de Kamer. Met de idealen die waren uitgesproken op het Christelijk Sociaal Congres van 1891 waren hoge verwachtingen gewekt. Dat gold zeker voor Talma en zijn achterban in de protestants-christelijke arbeidersbeweging.

Vanzelfsprekend behandelen de auteurs de spoorwegstakingen van 1903, die het sociale imago van het kabinet-Kuyper onherstelbaar beschadigden. De chronologie is niet altijd helder. Eerst vermelden ze dat Talma lid was van de parlementaire enquêtecommissie naar de achtergronden van de spoorwegstaking (p. 104). Later komen de spoorwegstakingen pas aan de orde (p. 113-116), terwijl niet vermeld wordt dat Talma in de Kamer namens de ARP het woord voerde over de repressieve kabinetsmaatregelen, de zogenoemde worgwetten.

Dat het kabinet-Kuyper weinig sociale

wetgeving wist te realiseren, is bekend. Wat dat betekende voor de verhouding tussen de ARP en de protestants-christelijke arbeidersbeweging blijft onduidelijk. Ook gaan de auteurs niet in op de vraag in hoeverre de teleurstelling over het kabinet-Kuyper afbreuk deed aan het gezag van Talma binnen de arbeidersbeweging. De spoorwegstakingen hadden de verhouding met de socialistische arbeidersbeweging immers op scherp gezet. De Tweede Kamerverkiezingen van 1905 vormen een mooi ijkpunt. Een verkiezingscampagne is immers bij uitstek een gelegenheid om verantwoording af te leggen. Daarom is niet te begrijpen dat de auteurs aan twee zinnen genoeg hebben om de verkiezingen van 1905 samen te vatten: ‘Na het kabinet-Kuyper betaalde de ARP bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1905 de tol voor polarisatie en gebrek aan resultaat. De christelijke partijen verloren hun meerderheid.’

Talma zelf was onder andere kandidaat in het district Dordrecht. Hij moest het daar opnemen tegen S.M. Hugo van Gijn, die in 1894 Kuyper verslagen had. Zelfs een optreden van De Savornin Lohman in Kunstmin kon niet voorkomen dat Talma bij de herstemming verloor van Van Gijn, die liberalen en socialisten achter zich wist te verenigen. Tietjerksteradeel bracht Talma echter opnieuw in de Kamer.

In de beschrijving van Talma’s wetgevende arbeid, als Kamerlid en als minister, verliezen de auteurs zich in een gedetailleerde beschrijving van een aantal wetsvoorstellen op het gebied van de arbeid en de sociale zekerheid. Zo blijft de persoon van Talma achter stapels werk verscholen. Boeiend is wel, zeker vanuit bestuurskundig oogpunt, de reorganisatie van de Arbeidsinspectie die

Talma doorvoerde in 1909. Technisch-wetenschappelijke specialisten en arbeiders met inzicht in de praktijk zorgden voor een effectievere controle op de arbeidswetgeving en voor een betere beleidsondersteuning. Talma's grootste nederlaag was de verwerping van de Bakkerswet, met een verbod op nachtarbeid voor bakkers, mede door toedoen van Kuyper. Dat datzelfde verbod enkele jaren later zonder slag of stoot door de Kamer kwam, is voer voor politicologen.

* * *

De rode dominee is maar voor de helft een biografie van ds. A.S. Talma. Die biografie bevat weinig nieuws: het zijn nog steeds de anekdotes uit *Een held in volle wapenrusting* (1916) die het geheel een beetje kleur moeten geven. In 1894 schreef Talma een uitvoerige brief aan zijn leermeester, prof. dr. J.J.P. Valleton, over zijn motieven, over zijn visie op de kerk, over zijn verhouding tot Kuyper. Die biedt belangrijke inzichten, ook voor

De biografie ritselt van slordigheden

zijn latere politieke loopbaan. Waarom is die brief gecoupeerd en zorgvuldig opgeborgen in de bijlagen?

Het boek ritselt van de slordigheden. Het dagbladzegel werd niet in 1871 afgeschaft, maar in 1869. Het kabinet-Mackay trad niet

aan in 1887, maar in 1888. Talma deed intrede in Heinenoord in 1888, niet in 1887. Kuyper kwam niet in 1907 terug in de Kamer, maar in 1908. Het borstbeeld van Talma in Bergum werd onthuld in 1963, niet in 1964. Zelfs met de geboortedatum van Talma zitten De Hoop en Bornebroek er twee dagen naast; die moet zijn: 17 februari 1864.

Voor de andere helft is *De rode dominee* een wijdloppige beschrijving van socialezekerheidswetgeving. In een laatste hoofdstuk behandelen de auteurs de doorwerking van Talma's ideeën in de twintigste eeuw. Het spreekt vanzelf dat navolgers van Talma verschillende accenten leggen, maar de auteurs bespeuren een Talma-mythe: 'Het beeld dat ontstond verzweeg belangrijke aspecten van de historische werkelijkheid, maar wist ook nieuwe generaties te inspireren.' De cryptische conclusie van de auteurs is dat 'de inzet van de rode dominee door de jaren heen onvermoede erflaters [sic!] voortbracht'. Hun slotbeschouwing eindigt met: 'Talma inspireerde velen en heeft nog weinig aan waarde ingeboet voor vertegenwoordigers van het christelijk-sociaal gedachtegoed.'

Talma's leven stond in het teken van de sociale kwestie: in de kerk, in de arbeidersbeweging en in de politiek. Hij verdient daarom een biografie die een synthese is van kerkgeschiedenis, vakbondsgeschiedenis en parlementaire geschiedenis, waarin nieuwe inzichten worden verwerkt en nieuwe bronnen worden aangeboord. Die biografie moet nog geschreven worden.